

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 35.078:342.738

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-5/1>

ГЕНЕЗИС ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ЩОДО ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ В УКРАЇНІ

GENESIS OF THE ACTIVITIES OF STATE SECURITY SERVICES REGARDING TO THE PROTECTION OF RESTRICTED INFORMATION IN UKRAINE

Жевелєва І.С., к.ю.н.,
старший викладач кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом
Національна академія Служби безпеки України

Стаття присвячена висвітленню генезису діяльності органів державної безпеки щодо захисту інформації з обмеженим доступом в Україні. На основі аналізу архівних матеріалів, законодавчих та підзаконних актів та наукових праць досліджено особливості здійснення захисту державної таємниці у різні часи, починаючи із часів Київської Русі і до періоду оновлення інформаційного законодавства України у 2011 році. Зроблено висновок, що, незважаючи на окремі організаційно-правові заходи охорони державної таємниці, до середини XIX століття ефективної цілісної системи охорони секретних відомостей в Російській імперії, куди входила на той час більша частина українських земель, не існувало. Наведено нормативно-правові акти періоду першої світової війни, новостворених українських державних утворень 1917–1920 років. Виокремлено державні органи, які, крім виконання інших функцій, проводили діяльність, спрямовану на захист секретних відомостей у перші роки радянської влади. Обґрунтовано потребу у формуванні цілісної системи захисту секретної інформації з розвитком радянської держави. Досліджено основні принципи, структуру та нормативно-правове забезпечення такої системи в СРСР. Наведено юридичне підґрунтя забезпечення безпеки державних секретів у період другої світової війни, холодної війни та впродовж подальшого існування СРСР. Висвітлено основні хронологічні етапи створення національної системи охорони державної таємниці після проголошення незалежності України. Визначено основні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, які регламентували створення уповноважених органів щодо захисту державної таємниці в Україні. Відзначено, що важливу роль у становленні законодавства у сфері захисту інформації з обмеженим доступом мало оновлення інформаційного законодавства України у 2011 році, наведено прийняті нормативні акти.

Ключові слова: генезис захисту інформації, захист державних секретів, органи державної безпеки, державна таємниця.

The article is devoted to the genesis of the activities of state security services on the protection of restricted information in Ukraine. It is based on the analysis of archival materials, legislative and bylaws and scientific works, the peculiarities of protection of state secrets at different times, starting from the times of Kievan Rus and to the period of updating the information legislation of Ukraine in 2011 were studied. It is concluded that, despite some organizational and legal measures to protect state secrets, until the mid-nineteenth century, an effective integrated system of protection of classified information in the Russian Empire, which included at that time most of the Ukrainian lands, did not exist. The law regulations of the period of the First World War, the newly created Ukrainian state formations of 1917–1920 are given. The state security bodies which, besides the performance of other functions, carried out the activity directed on protection of the secret information in the first years of the Soviet Union are allocated. The need for the formation of a comprehensive system for the protection of classified information with the development of the Soviet state is substantiated. The basic principles, structure and legal support of such a system in the USSR are studied. The legal basis for ensuring the security of state secrets during the Second World War, the Cold War and during the continued existence of the USSR is given. The main chronological stages of the creation of the national system of protection of state secrets after the proclamation of independence of Ukraine are highlighted. The main legislative and by-laws that regulated the establishment of authorized structures for the protection of state secrets in Ukraine are identified. It is noted that an important role in the formation of legislation in the field of information protection was played by the update of the information legislation of Ukraine in 2011, the adopted regulations are given.

Key words: genesis of information security, security of state secrets, state security services, state secret.

Постановка проблеми. Очевидним є те, що заходи, які вживає держава, захищаючи та охороняючи свої секрети, повинні бути адекватними загрозам, що існують на цей момент. З метою з'ясування певних закономірностей та тенденцій розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом, використання досвіду історичних аналогій та історичного аналізу на сучасному етапі розбудови та удосконалення цієї системи є актуальним і доцільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню історії захисту інформації в Україні та провідних країнах світу присвячені наукові праці А.М. Гуза [1]. Розголошення державної таємниці як державний злочин у вітчизняному дореволюційному законодавстві було предметом дослідження О.В. Шамсутдінова [2]. Історичний аспект створення системи охорони державної таємниці в Україні вивчав О.В. Ботвінкін [3]. В.С. Сідак присвятив свої праці історії української розвідки та контррозвідки [4]. В.Т. Окіпнюк досліджував юридичне регулю-

вання захисту інформації з обмеженим доступом в Україні в умовах тоталітарного режиму [5]. Проблематиці правового генезису системи охорони державної таємниці СРСР були присвячені роботи В.Ю. Артемова [6]. Незважаючи на вагомий науковий доробок, генезису діяльності органів державної безпеки щодо захисту інформації з обмеженим доступом в Україні є досліджений фрагментарно, в рамках різних наукових праць, що зумовлює необхідність подальшого наукового пошуку.

Мета статті. Автором у цій науковій статті за мету ставиться розкрити генезис діяльності органів державної безпеки щодо захисту інформації з обмеженим доступом в Україні.

Виклад основного матеріалу. Окремі елементи діяльності щодо захисту секретної інформації з'явилися ще за часів Київської Русі. Одним із прикладів захисту інформації в Київській Русі стала загадка поїздка княгині Ольги до Константинополя, оскільки джерела, як візантійські,

так і руські, на превеликий жаль, не висвітлюють мету цієї поїздки. Напевно, вона була настільки важливою, що розголошення інформації про неї чи змісту переговорів завдало б великої шкоди інтересам обох держав. Ця поїздка породила багато здогадок у істориків, і довгі роки останні вважали, що Ольга подолала неблизький шлях до Константинополя лише для того, щоб прийняти святе хрещення від імператора та візантійського патріарха. Однак доведено, що ще до цієї поїздки Ольга вже була християнкою і, охрестившись вдруге, не запровадила цю релігію на всю Русь, тобто очевидно, що релігійний мотив цієї поїздки не був основним. Найімовірніше, головною метою відвідин Ольгою Царгорода було поновлення сплати імперією данини Києву й відновлення привілеїв руським купцям на терені Візантії, що їх втратив Ігор за угодою 944 р. Ймовірно, поширення цієї інформації для Візантії було не вигідним і підірвало міць держави, тому її розголошення було заборонено [1, с. 18].

Подальший розвиток відносин у сфері захисту державних секретів був пов'язаний, передусім, із захистом інформації військового характеру.

У державі Богдана Хмельницького не існувало окремої інституції, яка б спеціально займалася цією важливою ділянкою захисту державних інтересів козацької України. Проте потреба у протидії іноземним агентам, які хотіли здобути інформацію про військові плани Хмельницького, існувала, у зв'язку з чим можна припустити, що виконання функції захисту інформації покладалося на центральні й місцеві органи влади. Особливу увагу гетьман звертав на збереження у таємниці своєї військової та політичної інформації, про що свідчать численні звернення польських урядовців, воєначальників, офіцерів. Уже влітку 1648 р. один з сенаторів відзначав, що Б. Хмельницький «одне думає, а про інше пише». Королівський посол Якуб Смяровський після переговорів з ним у другій половині листопада 1648 р. під Замостям зробив висновок: «Серце Хмельницького потайне і наміри (його) жодним чином не можна було зрозуміти» [1, с. 27].

Однак, незважаючи на окремі організаційно-правові заходи охорони державної таємниці, до середини XIX століття ефективної цілісної системи охорони секретних відомостей ні в інших країнах, ні в Російській імперії, куди входила на той час більша частина українських земель, не існувало. Окремі розвідувальні операції здійснювались тільки під час проведення військових кампаній.

В Російській Імперії було створено законодавче підґрунтя для проведення діяльності, спрямованої на захист секретної інформації (про кримінально-правову заборону розголошення секретних відомостей йшлося в «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» 1845 р., «Кримінальному уложенні» 1903 р., Законі від 5 липня 1912 р. «Про зміну діючих законів про державну зраду шляхом шпигунства в мирний час» [2, с. 103]). Водночас у період кінця XIX – початку XX століття у Російській імперії не існувало окремого органу, який би очолював та коригував діяльність з протидії іноземним спецслужбам та збереження секретної інформації. МЗС, Військове відомство і Департамент поліції самостійно докладали зусиль із забезпечення збереження державної таємниці [4].

До початку першої світової війни роль контррозвідки зводилася в основному до захисту таємних мобілізаційних планів, стратегічних і тактичних задумів ведення бойових дій (особливо на початковому етапі війни) і збереження відомостей про нові зразки воєнної техніки [7, с. 33].

Перша світова війна стала причиною прийняття двох важливих законодавчих актів – «Про затвердження Тимчасового положення про військову цензуру» (Указ від 10 липня 1914 року) і «Переліку відомостей і зображень, що стосуються зовнішньої безпеки Росії і її військово-морської та сухопутної оборони, оголошення і поширення яких у пресі, промовах або доповідях, які проголошу-

ються на публічних зібраннях, забороняється на підставі статті 1 розділу 2 Закону від 5 липня 1912 року і статті 5 Найвищого указу урядуючому Сенату від 20 липня 1914 року». Основною задачею військової цензури був контроль над друкованою продукцією, що видавалась у воєнний час, і перегляд кореспонденції з метою припинення розголошення державної таємниці [3, с. 84].

За часів національних змагань 1917–1920 рр. новостворені українські державні утворення були змушені організувати діяльність, спрямовану на захист секретної інформації. Оскільки період визвольних змагань характеризувався плинністю українських урядів, нестабільністю зовнішньої та внутрішньої політичної обстановки, постійним веденням бойових дій, це завдання вирішувалося не шляхом формування відповідної нормативно-правової бази, а створенням спеціальних органів, які виконували зазначену функцію за допомогою контррозвідувальних заходів (Крайовий Комітет оборони нового ладу – за часів Центральної Ради; «Політичне бюро по справах контррозвідки» – в період Гетьманату; «Державний Інспекторат у військових частинах та інституціях Української Народної Республіки» та Політичний департамент міністерства внутрішніх справ УНР за Директорії). Проте негнуче існування цих утворень, стан війни не дали змоги налагодити ефективну систему захисту секретної інформації та нормальне існування окремих її інститутів [4, с. 65; 75].

Перша світова війна стала причиною подальшого розвитку нормативно-правової бази, що регулювала діяльність державних органів у сфері захисту секретної інформації, однак прихід до влади у жовтні 1917 р. більшовиків, події громадянської війни призвели до зникнення самої Російської Імперії. Необхідність збереження секретної інформації постала і перед більшовиками. Новою владою було видано низку нормативних актів, що встановлювали відповідальність за вчинення контрреволюційних діянь, до яких відносились і «розголошення секретних відомостей і документів» («Положення про революційні трибунали» від 20 листопада 1919 року). У перші роки радянської влади поступово були створені органи, які, крім виконання інших функцій, проводили діяльність, спрямовану на захист секретних відомостей: Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та злочинами за посадою (ВУНК), яка здійснювала контррозвідувальну діяльність; Центральне управління у справах друку при Головному управлінні політичної просвіти Наркомату просвіти УСРР, однією з функцій якого було попередження розголошення секретної інформації через друковані видання [3, с. 84].

Діяльність зазначених органів не була об'єднаною єдиним загальнодержавним задумом та підкріпленою достатньою законодавчою базою. Далі, з розвитком радянської держави виникає потреба у формуванні цілісної системи захисту секретної інформації.

Основні принципи і структура такої системи в СРСР формуються у 20–30 рр. XX століття. Так, 5 травня 1921 р. Постановою Раднаркому при ВУНК було створено 8 спецвідділів при ВУНК (з 6 лютого 1922 р. Спецвідділ Державного політичного управління (ДПУ), який почав координувати всі заходи щодо захисту державної таємниці [1, с. 37]). У складі ДПУ України Спецвідділ створено у січні 1924 р. [8, с. 18]. В різні часи наступниками Спецвідділу ОДПУ в частині виконання цих функцій стали 7 відділів ГУДБ НКВС СРСР, 5 відділів НКДБ СРСР, 5 управлінь МДБ СРСР, 2, 6 Управлінь КДБ СРСР.

У постанові Секретаріату ЦК РКП (б) 1922 року «Про порядок збереження і руху секретних документів» [9, с. 185] було вперше зафіксовано необхідність створення секретних частин для організації і ведення секретного діловодства. Наприкінці 20-х років, було проведено уніфікацію складу секретних органів і встановлено стандартну номенклатуру посад секретних апаратів установ

і організацій. У центральних апаратах народних комісаріатів створені секретні відділи або секретні частини, а в головних комітетах, управліннях і відділах секретні частини і секретні відділення відповідно.

16 лютого 1926 р. постановою ЦВК і РНК СРСР затверджений Перший загальносоюзний перелік відомостей, що становили державну таємницю (призначався для посадових та інших осіб державних підприємств, установ і організацій, чия службова діяльність була пов'язана з секретним діловодством, а також з проведенням секретних робіт і мав гриф «Цілком таємно»). 27 квітня 1926 р. РНК СРСР прийняв постанову «Про затвердження переліку відомостей, що за своїм змістом є спеціально охоронюваною державною таємницею». Це був перший загальносоюзний перелік відомостей, що становили державну таємницю. У ньому держава відкрито визначила категорії відомостей, що становили державну таємницю, зміст яких було доведено до самих широких мас [10, с. 57].

Загальносоюзні переліки відомостей, що становили державну таємницю, отримали подальший розвиток серед комплексу адміністративно-правових інститутів (режимів), спрямованих на захист державної таємниці. Аналогічні детальні переліки, що мали закритий характер, було затверджено у 1948, 1956, 1959, 1966 і 1980 роках, відкритого характеру, які публікувались до загального відомома, – у 1947 і 1956 роках [1, с. 54, 59].

У 1926 р. було прийнято низку загальносоюзних інструкцій, які регламентували окремі питання організації і ведення секретного діловодства. Але необхідно було на державному рівні сформулювати єдині вимоги до виготовлення, користування, збереження, передачі, транспортування та обліку секретних документів, режиму секретності на підприємствах, в установах та організаціях.

Згодом, у 1928 р., спецвідділом ОДПУ видано першу загальносоюзну «Інструкцію з секретного діловодства». Інструкція вводила в дію «Перелік питань цілком таємного, таємного і такого, що не підлягає оголошенню листування. Такі загальносоюзні інструкції в подальшому затверджувались у 1940, 1948, 1959, 1965, 1972 та 1987 роках.

Таким чином, у довоєнний період в СРСР і в Україні як його складовій частині були створені окремі органи, які, крім виконання інших функцій, проводили діяльність, спрямовану на захист секретних відомостей. Було закладено основи системи захисту секретної інформації, яка в подальшому розвивалась і ефективно діяла впродовж кількох наступних десятиліть.

Боротьба зі злочинами, що посягали на збереження державної, військової та службової таємниці, значно посилилася в роки Великої Вітчизняної війни. Так, 15 листопада 1943 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про відповідальність за розголошення державної таємниці та за втрату документів, що містять державну таємницю», який передбачав кримінальне покарання не тільки для посадових, але й для приватних осіб за розголошення державної таємниці, що було новим у кримінально-правовій практиці радянської держави [11, с. 25–26]. Допомога військовому командуванню і політорганам в охороні військових секретів в частинах і з'єднаннях Діючої армії, забезпечення збереження державної і військової таємниці у тилкових районах СРСР були в числі основних завдань органів держбезпеки. На особливо важливих об'єктах промисловості і транспорту вводився інститут помічників директорів оборонних об'єктів з найму і звільнення. В основному це були офіцери органів державної безпеки. Вони отримували від агентурного апарату сигнали про порушення режиму секретності та іншу важливу для органів держбезпеки інформацію, вживали заходів з усунення цих порушень, особисто брали участь у перевірці даних про підозрілу поведінку окремих осіб [3, с. 85].

Майже відразу після закінчення війни на міжнародній арені починається нове протистояння наддержав, так

звана «холодна війна», а отже, захист секретних відомостей не лише не втрачає актуальності, а й надалі відіграє одну з основних ролей у справі забезпечення державної безпеки.

З метою перекриття каналів витоку важливих відомостей до супротивника Президія Верховної Ради СРСР 9 липня 1947 р. видала Указ «Про відповідальність за розголошення державної таємниці і за втрату документів, що містять державну таємницю». Цей документ чітко визначив категорію осіб, що були суб'єктами втрати документів і розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, а також посилив їх кримінальну відповідальність за вказані види злочинів. Такими суб'єктами визнавалися військовослужбовці, посадові і приватні особи [12, с. 546–547].

У період тоталітарного режиму в Україні впродовж 1920–1950-х років основним суб'єктом, на який покладалася функція захисту інформації з обмеженим доступом, були відповідні підрозділи органів державної безпеки – НКВСНКДБ УРСР. Основними юридичними документами, які регулювали організацію системи захисту інформації з обмеженим доступом, були підзаконні акти органів державної безпеки, а починаючи з 1940-х років – акти, прийняті вищим виконавчо-розпорядчим органом СРСР – РНК, згодом Радою Міністрів. Із 1940 року система захисту інформації з обмеженим доступом набула загальнодержавного рівня. В кожному державному та партійному органі, підприємстві, установі й організації було створено спеціальний підрозділ, який під керівництвом і контролем органів державної безпеки мав забезпечувати режим секретності [5, с. 130].

25 грудня 1958 р. прийнято Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини». Суттєвим нововведенням ст. 12 Закону стало встановлення диференційованої відповідальності за розголошення державної таємниці залежно від того, чи не спричинило воно тяжкі наслідки.

Норми загальносоюзного закону без будь-яких змін увійшли до Кримінального кодексу Української РСР, який був прийнятий 28 грудня 1960 р. та введений у дію з 1 квітня 1961 р. [13].

У середині 60-х років стало очевидним, що багато відомостей секретного характеру про об'єкти оборонних галузей промисловості противник отримує в результаті радіоперехоплення і використання інших технічних засобів збирання інформації. З цього часу почала активно складатися система протидії технічним розвідкам.

1 жовтня 1970 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи щодо посилення режиму секретності», якою протидію технічній розвідці було включено в загальнодержавну систему захисту секретів як її важливий складовий елемент [6, с. 80].

Постановою РМ СРСР №903-303 від 18 грудня 1973 р. «Про протидію іноземним технічним розвідкам» було утворено систему комплексної протидії технічним розвідкам противника на чолі з загальнодержавним органом – Державною технічною комісією СРСР з протидії іноземним технічним розвідкам, створеною на базі існуючих підрозділів МО і КДБ СРСР.

Станом на середину 70-х років ХХ століття в СРСР загалом та в Україні зокрема завершилося створення загальнодержавної системи захисту державної таємниці (за часів СРСР у науковій літературі загальнодержавним був термін «захист державної таємниці»). Загальнодержавна система захисту державної таємниці СРСР являла собою цілеспрямовану і планомірну діяльність вищих, центральних і місцевих органів державної влади й управління, пов'язану зі встановленням і підтримкою системи адміністративно-правових режимів, які діяли в країні та забезпечували захист державної таємниці.

Основними структурними елементами цієї системи були галузеві міністерства, державні комітети, підприємства,

установи та організації, а також міністерства, державні комітети та відомства, що мали спеціальну (надвідомчу) компетенцію з цих питань, діяльність яких будувалася у централізованому порядку під керівництвом ЦК КПРС та вищих органів державної влади та управління.

Завданням радянського права був захист передусім державних інтересів, а загроза збереженню державної таємниці розглядалася як посягання на державну безпеку. У радянську епоху державною безпекою СРСР визнавався стан непорушності «корінних основ розвиненого соціалістичного суспільства в умовах гострого класового протиборства сил соціалізму та імперіалізму».

У другій половині 80-х років у Радянському Союзі стала відчутною необхідність удосконалення системи захисту секретів. Виникла ідея про необхідність побудови механізму управління державними секретами за допомогою створення центральних органів управління режимно-секретною діяльністю як єдиної системи. Верхній рівень у цій системі повинен був посісти загальнодержавний (урядовий) орган, який відповідав би за розробку політики, вибір стратегії та координацію всієї режимно-секретної діяльності у державі. Однак у зв'язку з розпадом СРСР ці плани не були реалізовані.

Після проголошення незалежності національна система охорони державної таємниці створювалась з урахуванням досвіду розвинених демократичних країн та випробуваннях на практиці традиційних засобів і методів.

Першими кроками у цьому напрямі стало створення Державної служби з питань технічного захисту інформації України (Указ Президента України від 1 грудня 1992 р. № 593) та Державного комітету з питань державних секретів (постанова КМУ від 4 травня 1993 р. № 327), а згодом на їхній базі Державного комітету України з питань державних секретів та технічного захисту інформації (Указ Президента України від 26 липня 1996 р. № 596/96 «Про зміни у системі центральних органів виконавчої влади України») – центрального органу виконавчої влади у сфері ОДТ і технічного захисту інформації на всій території України.

Вперше суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, її засекречуванням та охороною на державному рівні, були врегульовані єдиним законодавчим актом: 21 січня 1994 року прийнято Закон України «Про державну таємницю».

Простежимо, як відбувалося становлення органів захисту секретної інформації на території сучасної України. Так, здобуття Україною незалежності та закріплення в Декларації про державний суверенітет України прагнення створити демократичне суспільство, визнання необхідності побудови правової держави з урахуванням потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини зумовило потребу якнайшвидшого правового врегулювання суспільних відносин у сфері охорони державної таємниці.

Відсутність власної національної законодавчої бази, зниження соціального рівня життя, повільне й безсистемне формування адміністративних інститутів – усе це негативно впливало на діяльність органів державної влади щодо забезпечення охорони державної таємниці та на її безпосереднє збереження. На підтвердження цього наведемо динаміку змін у системі органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовувалася на забезпечення охорони державної таємниці.

1991 року у зв'язку з руйнуванням СРСР припинили існування і його структури, в тому числі система органів державної безпеки. 20 вересня 1991 року Верховна Рада України ухвалила постанову «Про створення Служби національної безпеки України», яка здійснювала повноваження щодо забезпечення охорони державних секретів впродовж 1992–1993 рр. Цією ж постановою ліквідовано Комітет державної безпеки УРСР.

У 1992 році створено Державну службу України з питань технічного захисту інформації та Головне управ-

ління по охороні державних таємниць у пресі та інших засобах масової інформації при КМ України (ГУОТ України). Службу безпеки України визначено спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері охорони державної таємниці. На неї покладені функції здійснення організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативно-розшукових заходів щодо охорони державної таємниці в Україні.

У 1993 році створено Державний комітет України з питань державних секретів (закріплюються гласні повноваження з охорони державної таємниці, які здійснювала СБ України) та Державний комітет України по охороні державної таємниці у пресі та інших засобах масової інформації (ГУОТ України ліквідовано).

У 1994 році Міністерство у справах преси та інформації стає правонаступником ліквідованого Державного комітету з охорони державних таємниць у пресі та інших засобах масової інформації.

У 1996 році утворено Державний комітет України з питань державних секретів та технічного захисту інформації (на базі з'єднання Державного комітету України з питань державних секретів та Державної служби України з питань технічного захисту інформації).

У 1999 році ліквідовано Держкомсекретів України з покладанням його функцій та обов'язків на Службу безпеки України.

На момент існування Держкомсекретів України контррозвідувальний захист державної таємниці являв собою один із напрямів діяльності підрозділів контррозвідки. У процесі реорганізації СБ України у 1998 році було створено Департамент контррозвідувального захисту державної таємниці, у структурі якого функції щодо організації і координації оперативно-розшукових заходів щодо захисту державної таємниці, вивчення та розслідуванню фактів її витоку, надання пропозицій щодо удосконалення системи охорони державної таємниці поклалися на відділ захисту державних таємниць [14]. Ліквідація Державного комітету України з питань державних секретів та визначення СБ України спеціально уповноваженим органом у сфері охорони державної таємниці обумовили необхідність проведення організаційно-штатних змін. Результатом таких змін стало створення у березні 2000 року Служби охорони і контррозвідувального захисту державної таємниці, а згодом на її базі – Управління охорони та контррозвідувального захисту державної таємниці (УОДТ), яке разом з відповідними підрозділами регіональних органів СБ України стали безпосереднім виконавцем функцій СБ України як спеціально уповноваженого органу державної влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці.

Для реалізації державної політики технічного захисту інформації щодо органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів управління ЗСУ та інших військових формувань, утворених згідно із законодавством України, відповідних підприємств, установ та організацій Указом Президента України від 27 вересня 1999 р. № 1229/99 «Про Положення про технічний захист інформації в Україні» у складі СБ України створено Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації.

У лютому 2006 р. створено Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, до завдань якої належить участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних системах, криптографічного та технічного захисту інформації; визначення вимог і порядку створення та розвитку систем технічного та криптографічного захисту інформації з обмеженим доступом, здійснення державного контролю за станом криптографічного та технічного захисту інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої

встановлена законом тощо. Цього ж року Президент України затвердив своїм Указом від 29 травня 2006 року № 452/2006 «Перелік посадових осіб органів державної влади, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць».

Важливу роль у становленні законодавства в сфері захисту інформації з обмеженим доступом СБ України, в тому числі в контексті взаємодії із суб'єктами господарювання, мало оновлення інформаційного законодавства України у 2011 році. В цей період приймається Закон України «Про доступ до публічної інформації» та нова редакція Закону України «Про інформацію», які були прийняті 13 січня 2011 року Верховною Радою України та набрали чинності 10 травня 2011 року. А також були прийняті Укази Президента від 5 травня 2011 року № 547 «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації» та від 5 травня 2011 року № 548 «Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України». Ці законодавчі акти суттєво змінили підхід держави до захисту інформації та віднесення її до категорії з обмеженим доступом.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз генезису взаємодії СБ України із суб'єктами господарювання

в сфері захисту державної таємниці дає змогу формулювати такі висновки: 1) окремі елементи діяльності щодо захисту секретної інформації з'явилися ще за часів Київської Русі; 2) подальший розвиток відносин у сфері захисту державних секретів був пов'язаний передусім із захистом інформації військового характеру (Запорізька Січ, перебування України у складі Російської Імперії); 3) цілісна система захисту державної таємниці виникла в Україні за часів перебування у складі СРСР, коли була сформована нормативна база, утворена розгалужена система спеціальних органів розвідки та контррозвідки, а також органів із внутрішнього захисту державної таємниці; 4) після набуття Україною незалежності тривалий час зберігалася радянська модель захисту інформації з обмеженим доступом, однак після 2014 року активно почала формуватися європейська модель; 5) гостра потреба у появі та подальшому розвитку взаємодії СБ України із суб'єктами господарювання у сфері захисту інформації з обмеженим доступом з'явилася саме в роки незалежності України з розвитком економічного потенціалу країни, а також усвідомленням того, що забезпечення інформаційної безпеки суб'єктів господарювання є важливою частиною національної безпеки держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуз А.М. Історія захисту інформації в Україні та провідних країнах світу: навчальний посібник. К.: КНТ, 2007. 260 с.
2. Шамсутдінов О.В. Розголошення державної таємниці як держаний злочин у вітчизняному дореволюційному законодавстві. *Збірник наукових праць НА СБ України*, 2000. № 2. С. 100–105
3. Ботвінкін О. Система охорони державної таємниці в Україні. Історичний аспект. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2006. Вип. 2 (13). С. 83–88.
4. Сідак В.С. З історії української розвідки та контррозвідки. К., 1994. 201 с.
5. Окіпнюк В.Т. Юридичне регулювання захисту інформації з обмеженим доступом в Україні в умовах тоталітарного режиму: історико-правовий аналіз. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2018. № 2(24). С. 125–131.
6. Артемов В.Ю. Правовий генезис системи охорони державної таємниці СРСР. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2010. № 1(3). С. 78–81.
7. Бернадський Б.В. Забезпечення секретності при проведенні мобілізації в Російській Імперії у 1914 році. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. 2012. №2 (18). С. 33–42.
8. Об организации при Государственном Политическом Управлении УССР Специального отдела: Постановление СНК УССР от 16 января 1924 г. Київ : ЦДАВОВ. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 2238.
9. Аверченков В. И. История системы государственной безопасности России : учеб. пособие. Брянск : БГТУ, 2006. 192 с.
10. Чертопруд С. Законодательные акты по защите государственной тайны в Российской империи в начале XX века. Анализ опыта их применения. URL: <http://www.agentura.ru/press/cenzura/zakonimper> (дата звернення 28.05.2021).
11. Шамсутдінов О.В. Відповідальність за розголошення державної таємниці за новим кримінальним законодавством України. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. К. 2001. Вип. 2. С. 22–26.
12. Об ответственности за разглашение государственной тайны и за утрату документов, содержащих государственную тайну : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 9 июня 1947 г. Сборник законов СССР и указов Президиум Верховного Совета СССР (1938 г. – 1958 г.). М.: Государственное издательство юридической литературы, 1959. 708 с.
13. Кримінальний кодекс Української РСР : Закон УРСР від 28.12.1960. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 28.05.2021).
14. Офіційний сайт Служби безпеки України: веб-сайт. URL: <http://www.sbu.gov.ua> (дата звернення: 28.05.2021)